

NAŠ POGLED NA NOVO MESTO POTREBUJE POPOLNO PREVETRITEV

BO NOVO MESTO MESTO VISOKE KULTURE ALI PA MESTO, KI JE ZAŽGALO KATOLIŠKEGA ŠKOFA, KAR JE TUDI EVROPSKI IN SVETOVNI UNIKUM?

Dr. Stane Granda

Preteklost Novega mesta je v zadnjih desetletjih doživela številna nova odkritja, ki jih meščani premalo poznamo, predvsem pa niso dovolj prisotna v zavesti. Vprašanje je, da doslej z bližnjo in daljno preteklostjo neprimerljiv gospodarski pomen Novega mesta pušča ustrezne posledice tudi v njegovi kulturni in duhovni nadstavbi.

Prestolnica Dolenjske je zaradi Revoza in Krke, ki se pozicionira že na Kitajskem, ne samo evropsko, ampak svetovno pomembno mesto. Kljub temu, da so mladi v zadnjih letih ravili izjemno kulturno dejavnost, izrekam jim moje globoko spoštovanje, občudovanje in hvaležnost, je to v celotni podobi mesta premalo prisotno. Da se zavemo kričečega nasprotja, je treba vprašanje zastaviti skrajno provokativno:

Bo Novo mesto mesto visoke kulture ali pa mesto, ki je zažgalo katoliškega škofa, kar je tudi evropski in svetovni unikum?

Kot zgodovinar lahko govorim zgolj o preteklosti.

1.

Preteklost Novega mesta ima razmeroma malo takega, kar izstopa iz slovenskega okvira. Gotovo je na prvem mestu železnodobna arheologija, ki ima evropske dimenzije in bi jo morali bolj izpostavljati, zlasti v okvirih kulturne dediščine. Bolj kot situle, ki so enkratne, je treba predstaviti produkcijo stekla in enkratni nakit. Že razstava o Keltih, ki je bila pred leti, je to nedvomno

nakazala. Njihovi verodostojni posnetki kot spominki bi lahko pomenili nezamerljiv finančni vir za ročno spretno meščane.

2.

Veliko vprašanj, ki niso še dovolj raziskana, so povezana z neposredno zgodovino tega prostora pred razglasitvijo Novega mesta. K sreči je **Meta Matijević** dokončno razkrila skrivnost stiškega stolpa, ki je eden veznih členov omenjene skrivnosti in je vzidan v stavbo sodišča. Možno je, da predstavlja povezavo z dogajanjem v 11. stoletju. Upajmo, da bodo arheološke raziskave Glavnega trga tudi kaj prispevale k temu.

3.

Novo mesto je bilo po ustanovitvi v fevdu goriških in celjskih grofov. Gre za dve srednjeevropsko pomembni rodbini. Nimamo še ocene, kaj je to pomenilo za urbani razvoj dolenjske prestolnice.

4.

Novo mesto je imelo kar šest cerkva poleg obeh dosedanjih še Antonovo-Florjanovo, Jurjevo, Katarinino in špitalsko sv. Martina – ki bi lahko bila po patrociniju po menju akad. Emilijana Cevca najstarejša. Kasneje so dobili še kapucinsko. Kako je to mesto finančno zmoglo? Pri gradnji je sodelovalo plemstvo, pri vzdrževanju pa so bili odločilnejši meščani.

5.

Dolina Krke je dolina gradov. Kakšna je bila gospodarska, kulturna in politična interakcija med meščani in njihovimi lastniki? Tudi kasneje so postali meščani graščaki. Znameniti **Jelovški–Fichtenau** so bili lastniki Struge, Črnelega, Luknje, Prežeka, Zaloga, Volavč, Viderčanovega gradu na Glincah na Viču v ljubljani. Največja skrivnost pa je Turn ob Težki vodi, za katerega imamo celo popis orožja.

6.

Popolnoma neznan med meščani je Valvasorjevem sodobnik **Franc Albert Pelzhoffer** (1643-1710), ki ga omenjajo evropske pravne zgodovine. v zgodovini državoslovja. Je avtor *Arcanorum statum libri decem* 1710. Omenja ga kot enega redkih z našega ozemlja tudi znameniti Spektorski v

Zgodovini socialne filozofije, o njem pa je pisal tudi v *Archives de Philosophie et de Sociologie juridique* 1933 (n. 1–2 in poseben odtis, str. 139 op), omenja ga tudi *Zgodovina socialne filozofije* I, 220–1; in v *Evolution de l'idée de l'autorité dans la philosophie de l'Etat*. Bil je lastnik gradu Na Kamnu sedanje pljučne bolnice.

7.

O gimnaziji je že kar nekaj napisanega. Skoraj prezrta pa je njena sodobnica kresija, upravna inštitucija Marije Terezije ki je pripeljala v mesto laično inteligenco v takratnem smislu. Iz nje oziroma njenega uradništva je izšlo kar nekaj zanimivih osebnosti, pa naj bodo to Langerji, Jelovski in drugi, zlasti pa moramo omeniti **Antona pl. Laufensteina**. Njegovi uradniki, ne pa meščani, imajo zasluge za prvo uprizoritev Linhartovega *Matička*.

8.

O **Narodnem domu** je že kar nekaj napisanega. Njegovo današnje stanje je sramota in ogledalo intelektualne podobe Novega mesta. Kakšna pa je bila vloga **Kulturnega doma**, nekdanjega kina Krke? So njegovi klerikalni graditelji upravičen vzrok za molk? Novomeška kultura do šestdesetih let se večinsko ni napajala iz tradicije Narodnega, ampak Prosvetnega doma! Še v mojem otroštvu so bili tam tamburaški instrumenti, ki sem jih v začetku petdesetih let še poslušal.

9.

Imeli smo vrsto vrhunskih zdravnikov. Med njimi je **dr. Ivo Obrez**, ki je kot prvi prinesel iz Amerike v Evropo nekatere medicinske preizkave.

10.

Skrajni čas je že, da bi dobili sodobno analizo vpliva in prispevka **tehnične inteligence**, zlasti Krke, pri duhovni podobi in mentaliteti Novega mesta.

11.

a) Glede na dejstvo, da trenutno poteka v Novem mestu glasbeni festival Sem glasba – sem mesto, pa bi bilo vredno opozoriti na naslednja dejstva. **Prof. dr. Janez Hoefler** in za njim še nekateri drugi muzikologi, so v arhivih kapitlja in zlasti frančiškanskega samostana odkrili dragoceno, za nas izjemno

pomembno notno gradivo, ki govori o glasbenem življenju našega mesta v starejši preteklosti.

b) V Novem mestu je svoja zadnja leta življenja do 1926 preživel avtor prve slovenske opere **Anton Foerster**, ki se je tu naselil 1917. leta Ali ne bi zaslužil vsaj spominsko ploščo na nekdanji mestni hiši?

c) Novomeščan je bil tudi eden velikih slovenskih skladateljev **p. Hugolin Sattner**. Ne po zaslugi mesta, ampak samostana, ima pred cerkvijo lep spomenik. Odnos mesta do njega je žaljiv. Še slabše se godi njegovemu sodobniku **Emilu Hochreiterju**. Kot enoleten otrok je prišel k staremu očetu v Novo mesto in tu dovršil ljudsko šolo in gimnazijo. Pravo je končal na Dunaju, študiral hkrati glasbo (orgle, kontrapunkt itd.) pri prof. Juliju Böhmju. Glasbeni talent je pokazal že v Novem mestu. Kot gimnazijec je bil izboren tenorist ter je dobro igral klavir, violino, flavto in čelo. Skladati je začel kot petošolec. Njegov opus je ogromen. Kot skladatelj je mednarodno pomemben. Čeprav je živel na Dunaju oziroma v Avstriji, je bil z našim prostorom in kulturo trajno povezan. Skladal je tudi na slovenska besedila. Nekateri navzoči se še spominjmo njegove skladbe za orgle, sopran solo in mešani zbor Smeji se maj, ki jo je kot solistka enkratno pela gospa Konciljatova. Za še živečega **Pavla Mihelečiča**, ki je ponosen Novomeščan, večina naših krajanov ne ve. Novo mesto bi se moralo identitetno močneje povezati z **Marjanom Kozino** na glasbenem kot z **Lamutom** na likovnem področju.

Sprašujem se, koliko ljudi v Novem mestu še ve za izjemnega organista in skladatelja **Ignacija Hladnika**.

Spomniti bi se veljalo tudi organizatorjev kulturnega življenja. Na prvem mestu bi omenil **Ludveta Puša**, ki je povezan z monumentalnimi glasbenimi izvedbami v času med obema vojnama v kinu Krka in gotovo še številne druge. Tudi, **Antona Marklja**, **Vilija Skoka** in **Poldeta Ciglerja** s katerim je povezan vrh novomeškega amaterskega gledališča po II. svetovni vojni.

Vsekakor pa v tem kontekstu velja izpostaviti poleg nekaterih drugih dejavnost mlajših generacij. V mislih imam izjemno glasbeno šolo in njen simfonični orkester. Kaj takega v Novem mestu nikoli v zgodovini ni bilo.

Tu ni prostor, da bi ta vprašanja reševali. Izrabljam, kljub očitku s strani uredništva zadnjega zbornika o mojem rojstnem mestu o moji zgodovinarski nekompetettnosti, da nanja opozorim in ponovim upanje k njihovem postopnem razreševanju.